

EDUKOLOGINIS POŽIŪRIS Į MOKESČIŲ RAŠTINGUMO UGDYMĄ: PRIELAIDOS IR PERSPEKTYVOS LIETUVOJE

Gediminas Valantiejus

Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas,
Finansų ir mokesčių katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania
Telefonas (+370 5) 271 4669
El. paštas: gvalantiejus@mruni.eu

Pateikta 2016 m. gegužės 20 d., parengta spausdinti 2016 m. gruodžio 9 d.

DOI:10.13165/SMS-16-8-1-6

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjamos mokesčių kultūros ir mokesčių raštingumo, kaip specifinių socialinių fenomenų, apibūdinančių valstybės mokesčių sistemos funkcionavimą, samprata, jos formavimosi prielaidos ir koncepcijos, atskleidžiama mokesčių raštingumo reikšmė efektyviam mokesčių administravimui. Remiantis užsienio ir Lietuvos autorių išvalgomis bei švietimo sistemos veiklą reglamentuojančiais teisės aktais yra identifikuojami ir apibūdinami mokesčių kultūrą bei mokesčių raštingumą lemiantys edukologiniai veiksniai – mokesčių mokėtojų švietimas, suaugusiųjų mokymasis visą gyvenimą ir pilietinis švietimas; vaikų gyvenimo įgūdžių bei sąmoningumo formavimas mokykloje: jų ekonominio, finansinio raštingumo, verslumo bei pilietiškumo ugdymas. Straipsnyje taip pat pristatomi atlikto empirinio tyrimo (aukštosios mokyklos 1-ojo kurso studentų anketinės apklausos) duomenys, apibūdinantys praktines mokesčių raštingumo ugdymui aktualių temų integravimo į formalųjį ir neformalųjį ugdymą tendencijas Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose.

Reikšminiai žodžiai: mokesčių kultūra, mokesčių raštingumas, mokesčių administravimas, mokesčių mokėtojų švietimas, bendrasis ugdymas, vaikų gyvenimo įgūdžių ugdymas, pilietinis ugdymas, verslumo ugdymas.

Įvadas

Šiuolaikinės valstybės materialaus egzistavimo sąlyga yra mokesčiai, todėl ji mokslinėje literatūroje dažnai yra vadinama tiesiog „mokesčių valstybe“¹. Dėl šios priežasties kiekviena valstybė siekia sukurti efektyviai veikiančią, savarankišką valstybinę mokesčių sistemą. Būtent savarankiškos, modernios, atitinkančios rinkos ekonomikos sąlygas mokesčių sistemos sukūrimas ir buvo vienas iš svarbiausių uždavinių atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę. Tačiau ir šiandien, praėjus daugiau kaip dvidešimt penkeriems metams, kai Lietuvos Respublika atgavo visišką ekonominį suverenitetą, atskirų mokesčių ir net visos valstybės mokesčių sistemos tobulinimo darbai išlieka ne mažiau aktualūs. Šiuo metu Lietuvoje veikianti mokesčių sistema ir mokesčių administravimo reguliavimo teisinė bazė yra vertinama kaip suderinta su Europos Sąjungos teise, nuosekliai susiformavusi bei įgijusi tam tikrą stabilumą (sistemingą struktūrą)². Tai, kaip pastebi E. Buškevičiūtė, ypač akivaizdu istoriniu požiūriu, lyginant šiuolaikinės mokesčių sistemos funkcionavimo sąlygas su, pavyzdžiui, pirmuoju Lietuvos Respublikos nepriklausomybės dešimtmečiu³, kuomet kai kurie autoriai (pvz., A. Žvirblis) Lietuvoje renkamų (administruojamų) mokesčių net neišskirdavo į sistemą, o vadindavo juos tik kintančiu nesuderintų mokesčių rinkiniu⁴.

Todėl vienu iš aktualiausių mokesčių sistemos funkcionavimo ir mokesčių administravimo tobulinimo iššūkių Lietuvoje išlieka ne vien tik formalus teisinio reguliavimo tobulinimas, bet ir palankaus mokesčių mokėtojų, valstybės piliečių požiūrio į mokesčių mokėjimą formavimas, jų savanoriškų pastangų mokėti mokesčius įtvirtinimas, kitaip tariant, mokesčių kultūros ir mokesčių raštingumo lygio kėlimas⁵. Nors, kaip pažymi E. Buškevičiūtė ir K. Levišauskaitė, šie procesai yra neatsiejamai susiję ir su švietimo (edukologinių) priemonių panaudojimu⁶, tačiau jų pritaikymo švietimo įstaigose galimybės bei praktinė patirtis edukologijos mokslo darbuose Lietuvoje nėra plačiau nagrinėjama, apsiribojant kur kas bendresniais ekonominio ir finansinio raštingumo, verslumo ar pilietinio ugdymo klausimais, kuriuos tyrinėjo A. Jelagaitė ir L. Kairiūkštienė (2013)⁷, V. Gudžinskienė ir A. Railienė (2012)⁸, J. Januškevičiūtė ir V. Čepulkauskienė (2012)⁹,

- 1 Lane, J. E. Konstitucija ir politikos teorija. Kaunas: Naujasis lankas, 2003, p. 187.
- 2 Ruškytė, D., Rutkauskas A. V., Navickas, V. Mokesčių ir darbo rinkos sąveika: monografija. Vilnius: Edukologija, 2012, p. 92; Medelienė, A., Sudavičius, B. Mokesčių teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 45; Rakauskienė, O. G. Valstybės ekonominė politika. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 270–271.
- 3 Buškevičiūtė, E. Mokesčių sistema. Kaunas: Technologija, 2007, p. 183.
- 4 Žvirblis, A. Lietuvos mokesčių sistema: realijos, pokyčiai, alternatyvos. Kauno diena, 1994, 12(29), p. 19.
- 5 Šinkūnienė, K. Mokesčių kultūros vertinimo modelis. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (ekonomika). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 59–60.
- 6 Buškevičiūtė, E., *supra* note 3, p. 178; Šinkūnienė, K., *supra* note 5, p. 67.
- 7 Jelagaitė, A., Kairiūkštienė, L. Aukštesniųjų klasių mokinių verslumo ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose. Socialinis ugdymas. 2013, 2(34): 72–90.
- 8 Gudžinskienė, V., Railienė, A. Gyvenimo įgūdžių ugdymo ir ugdymo karjerai sąsaja: bendrojo lavinimo kontekstas. Acta Pedagogica Vilnensia. 2012, 29: 61–72.
- 9 Januškevičiūtė, J., Čepulkauskienė, V. Pilietiško ir tautiško santykiai globalizacijos kontekste. Šiuolaikinio specialisto kompetencijos: teorijos ir praktikos dermė. 2012, 2: 42–52.

J. Dudaitė ir G. Žibėnienė (2012)¹⁰ ir kt. Tai teoriniu požiūriu suponuoja pasirinktos temos naujumą ir būtinybę įvertinti mokesčių raštingumo ugdymo mokykloje prielaidas – mokesčių kultūros vystymuisi svarbių įgūdžių, nuostatų ir žinių formavimą bendrojo ugdymo mokyklose – bei išanalizuoti šių įgūdžių ugdymo sistemos tobulinimo perspektyvas Lietuvoje.

Praktiniu požiūriu pasirinktos temos aktualumą sąlygoja tai, jog Lietuvos Respublikai įstojus į Europos Sąjungą ir nuo 2004 m. gegužės 1 d. įsigaliojus naujos redakcijos Mokesčių administravimo įstatymui¹¹, vienu iš pagrindinių mokesčių administravimo uždavinių tapo sukurti efektyvią, į mokesčių mokėtojų poreikius orientuotą aptarnavimo sistemą, plėtoti patogias mokesčių mokėtojų švietimo ir konsultavimo viešąsias ir autorizuotas paslaugas, plačiau naudoti informacinių technologijų teikiamas galimybes bei taikyti naujus aptarnavimo ir informacijos teikimo būdus¹². Tokiu būdu jau daugiau kaip dešimt metų mokesčių administravimo tobulinimas skatinant savarankišką mokesčių mokėjimą yra pripažįstamas strateginiu valstybės institucijų veiklos tikslu¹³. Kita vertus, šiuo metu atskirus mokesčius administruojančių institucijų praktika mokesčių mokėtojų švietimo ir konsultavimo srityje yra vertinama kaip nevientisa ir nesisteminė¹⁴, nėra plačiau reglamentuotos švietimo sistemoje taikytinos mokesčių raštingumo ugdymo priemonės¹⁵, todėl iškyla būtinybė esamą sistemą tobulinti, pasitelkiant ir edukologijos mokslo formuluojamas idėjas.

Tyrimo metodologija. Straipsnyje pristatomo mokslinio tyrimo objektu yra mokesčių raštingumo ugdymas. Atliekamo tyrimo tikslas – atskleisti mokesčių raštingumo ugdymo bendrojo ugdymo mokykloje prielaidas ir galimybes. Atitinkamai formuluotina ir tyrimo problema: kokios yra mokesčių raštingumo ugdymo edukologinės prielaidos ir kokios yra galimybės pasinaudoti jomis bendrojo ugdymo mokykloje tobulinant mokesčių mokėtojų švietimo sistemą Lietuvoje? Siekiant atsakyti į nurodytą problemą

-
- 10 Dudaitė, J., Žibėnienė, G. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinančių dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. Socialinis darbas. 2012, 11(1): 165–176.
 - 11 Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas. Valstybės žinios. 2004, Nr. 63-2243.
 - 12 Adomavičiūtė, A., Balcevič, D. Business supervision and taxpayers consulting. Socialinės medijos: iššūkiai ir galimybės suaugusiųjų švietimui: mokslo darbai. 2013, 1(1): 29; Visockaitė, A., Birškytė, L. Ethics in tax administration. Socialinių mokslų studijos. 2013, 5(3): 736.
 - 13 2004-04-13 Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo Nr. IX-2112 komentaras (aktuali redakcija 2015-12-29). Valstybinė mokesčių inspekcija: Konsultacinės medžiagos katalogas [interaktyvus]. Vilnius, 2013-04-29, Nr. KD-5672 [žiūrėta 2016-04-05]. <<https://www.vmi.lt/cms/web/kmdb/1.14.5>>, p. 35.
 - 14 Medelienė, A., Sudavičius, B., *supra* note 2, p. 127-128.
 - 15 Laurinavičius, A., et al. Muitinė tarptautinės prekybos logistinėje grandinėje. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2014, p. 201-202; Valantiejus, G. Evolution of customs law in Lithuania after the entry to the European Union: ten years of experience. Social transformations in contemporary society 2014 (STICS): proceedings of an international scientific conference for young researchers [interaktyvus]. Vilnius, 2014-06-05–2014-06-06 [žiūrėta 2015-04-05]. <http://stics.mruni.eu/wp-content/uploads/2014/08/STICS_2014_2_80-92.pdf>, p. 90; Povilauskienė, K. D. Teisė ir muitinės veikla. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2006, p. 91-92; Romaškevičius, I. Muitinio reguliavimo tikslų konkurencija (poliariškumas). Jurisprudencija. 2003, 48(40): 55.

klausimą, straipsnyje keliami šie tyrimo uždaviniai: 1) atskleisti mokesčių kultūrą bei mokesčių raštingumą lemiančius edukologinius veiksnius; 2) išanalizuoti mokesčių raštingumo ugdymo raiškos mokyklose teorinius aspektus; 3) išnagrinėti praktines mokesčių raštingumo ugdymui aktualių temų integravimo į formalųjį ir neformalųjį ugdymą tendencijas Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose (remiantis aukštosios mokyklos 1-ojo kurso studentų anketinės apklausos duomenimis). Atliekant tyrimą, pasitelkti loginis, analizės ir sintezės, sisteminis, lyginamasis ir anketavimo metodai.

1. Edukologinių veiksnių įtaka mokesčių raštingumo, kaip mokesčių kultūros elemento, formavimuisi

Mokesčių, kaip teisinio, ekonominio ir socialinio instituto, reikšmė šiuolaikinėje valstybėje yra išskirtinė. Šiuo aspektu mokslinėje literatūroje pabrėžiama, jog piliečių mokant mokesčius, kaip nuosavybės perdavimą bendrajai gerovei kurti, galima teigti esant pagrindiniu demokratinės valstybės materialiniu poreikiu ir pagrindu¹⁶. Kaip pažymi G. Užubalis, ši mokesčių paskirties samprata istoriniu požiūriu (nuo XVIII a.) pamažu pakeitė ankstesnes koncepcijas, pagal kurias mokesčiai valstybės politikoje nebuvo suvokiami kaip būtinybė, netgi buvo laikomi labiau išimtimi negu taisykle¹⁷. Taigi moderniomis ekonominėmis sąlygomis būtent mokesčių pagalba yra akumuluojami pagrindiniai finansiniai išteklių, reikalingi esminėms valstybės funkcijoms vykdyti¹⁸. Dėl šios priežasties, teisiniu aspektu mokesčių mokėjimas yra laikomas ir konstitucine kiekvieno asmens (mokesčių mokėtojo) pareiga¹⁹. Akivaizdu, jog mokesčių mokėtojams nevykdant šios pareigos, atsiranda esminė žala valstybei bei visuomenei, nes prarandamas visuomenei būtinų valstybės funkcijų finansavimo šaltinis.

Pastebėtina, jog vis daugiau tyrinėtojų, pavyzdžiui, C. Daude ir kt. (2012)²⁰, E. F. Luttmer ir M. Singhal (2014)²¹, ieškodami mokesčių mokėtojų elgsenos (sutikimo mokėti mokesčius, mokesčių slėpimo arba teisėto mokesčių sumos sumažinimo) paaiškinimo, ją sieja su moraliniais imperatyvais ar kultūra. V. Rutkausko ir V. Ivaškaitės-Tamošiūnės vertinimu, mokesčių mokėtojų elgesį vykdant mokesčines prievoles ir jo priežastis geriausiai padeda apibūdinti būtent mokesčių kultūros sąvoka²². Ji, kaip socialinis ir ekonominis reiškinys, mokslinėje literatūroje, tradiciškai apibrėžiama kaip formalų ir

16 Užubalis, G. Mokesčiai demokratinėje valstybėje. Teisė. 2011, 81: 171

17 Užubalis, G. Mokesčių teisės paskirtis ir funkcijos (apmokestinimo teorijų kritinė analizė). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 12–13.

18 Buškevičiūtė, E., *supra* note 3, p. 153.

19 Sinkevičius, V. Mokesčių konstitucinė doktrina: kai kurios formavimosi problemos. Socialinių mokslų studijos. 2009, 3(3): 35–34.

20 Daude, C., Gutierrez, H., Melguizo, A. What Drives Tax Morale? OECD Development Center Working Paper No. 315 [interaktyvus]. Paris, 2012, No. 9 [žiūrėta 2016-04-05]. < <http://www.oecd.org/dev/americas/WP315%20AE.pdf> >, p. 9.

21 Luttmer, E. F., Singhal, M. Tax Morale. Journal of Economic Perspectives. 2014, 28(4): 166.

22 Rutkauskas, V., Ivaškaitė-Tamošiūnė, V. Vengimas mokėti mokesčius ir jo vertinimas Baltijos šalyse. Pinigų studijos. 2015, 2: 77.

neformaliųjų institucijų visuma, susijusi su nacionalinės mokesčių sistemos praktiniu taikymu, istoriškai susiklosčiusi šalies nacionalinėje kultūroje²³. Kaip pažymi I. Maksvytienė ir K. Šinkūnienė (2012)²⁴ bei I. Maksvytienė ir M. Dapkus (2012)²⁵, mokesčių kultūra apima mokesčių mokėtojų ir mokesčių rinkėjų santykius, vidinę ir išorinę aplinką, švietimą ir sąsajas su nacionaline kultūra, įtraukiant du pagrindinius aspektus: 1) mokesčių sistemos dalyvių požiūrį į mokesčių sistemą ir 2) mokesčių sistemos dalyvių faktinę elgseną sistemoje.

Analizuodami pirmąjį mokesčių kultūros aspektą (požiūrį į mokesčių sistemą), užsienio autoriai, pavyzdžiui, M. Camdessus, V. Tanzi ir G. Tsibouris, pažymi, jog išsivysčiusi bei visiškai susiformavusi mokesčių mokėjimo kultūra turėtų būti pagrįsta atitinkamomis mokesčių mokėtojų vidinėmis nuostatomis, t. y. savanorišku susitakymu su mokesčių įstatymais²⁶. Ši specifinį reiškinį, kaip mokesčių kultūros dalį (jos raišką per mąstymą), G. Boos, B. Nerre, P. Bhushan, Y. Medury apibūdina specialiu mokesčių raštingumo terminu, reiškiančiu, jog kiekvienas mokesčių mokėtojas suvokia, kodėl reikia mokėti mokesčius ir kartu sutinka savanoriškai juos mokėti²⁷ bei turi pakankamai žinių, leidžiančių jam savarankiškai įvykdyti nustatytas mokesčines prievoles²⁸. Savo ruožtu, priešingai, didelis pasipriešinimas mokesčiams, valstybinės valdžios nustatytoms apmokestinimo sąlygoms (mokesčių neraštingumas) rodo, jog ir mokesčių kultūra šalyje yra nesusiformavusi²⁹. Teoriniu moksliniu požiūriu, mokesčių raštingumas, kaip mokslinių tyrimų objektas, yra laikomas humanitarinių ir socialinių mokslų deriniu pagal sričių klasifikaciją arba filosofijos, istorijos, teisės, politikos mokslų, vadybos ir administravimo, ekonomikos, sociologijos, psichologijos ir edukologijos mokslų sandūra³⁰. Apibendrinant šias teorines nuostatas galima konstatuoti, jog mokslinėje literatūroje mokesčių raštingumas suprantamas kaip mokesčių kultūros dalis, kuri apima mokesčių mokėtojų požiūrį į mokesčių sistemą ir praktines žinias (gebėjimus), kaip savarankiškai apskaičiuoti bei sumokėti mokesčius.

-
- 23 Nerre, B. The Concept of Tax Culture. National Tax Association Proceedings: Ninety Fourth Annual Conference November 8-10, 2001, Baltimore, Maryland. Washington DC: NTA, 2001, p. 12.
- 24 Maksvytienė, I., Šinkūnienė, K. Identification and estimation of the influence of general macroeconomic factors on changes in country's tax culture. *Ekonomika*. 2012, 91(2): 67.
- 25 Maksvytienė, I., Dapkus, M. Bendrųjų makroekonominių veiksnių poveikio šalies mokesčių kultūros pokyčiams vertinimas. *Economic and Management*. 2012, 17 (3): 997
- 26 Camdessus, M. Adress by Michel Camdessus, Managing Director of International Monetary Fund at the Moscow Institute of International Affairs. International Monetary Fund [interaktyvus]. Moscow, 1997 [žiūrėta 2016-04-11]. <<http://www.imf.org/external/np/speeches/1997/mds9705.htm>>; Tanzi, V. Transition and the Changing Role of Government. *Finance & Development*. 1999, 36(2): 231.
- 27 Boos, G. What we must do is lead our economy out of the shadow. *The Moscow International Business Association's Moscow Business*. 1999, 63: 117; Nerre, B., *supra* note 23, p. 6–7; Nerre, B. Tax Culture: A Basic Concept for Tax Politics. *Economic Analysis & Policy*. 2008, 38(1): 162.
- 28 Bhushan, P., Medury, Y. Determining Tax Literacy of Salaried Individuals - An Empirical Analysis. *IOSR Journal of Business and Management*. 2013, 10(6): 80.
- 29 Martinez-Vazquez, J., McNab, R. The Tax Reform Experiment in Transitional Countries. *National Tax Journal*. 2000, 53(2): 302-303.
- 30 Šinkūnienė, K., *supra* note 5, p. 62.

Kaip yra pastebėję F. M. Hartman'as ir U. Hubner'is, praktiniu lygmeniu mokesčių kultūra yra išreiškiama mokesčių administratorių ir mokesčių mokėtojų santykiais, o mokesčių administratorių sugebėjimai skatinti mokesčių mokėtojų norą savanoriškai mokėti mokesčius yra suvokiami kaip neatsiejama mokesčių kultūros dalis³¹. Taikant šią nuostatą praktiškai, bandoma ugdyti mokesčių raštingumą, kaip mokesčių kultūros sudėtinę dalį, ir kurti naują šalies mokesčių sistemos dalyvių požiūrį – mažinamos papildomos mokesčių išlaidos, pvz., pildomų mokesčių formų skaičius, vykdomas mokesčių mokėtojų švietimas, aiškinant, jog mokėtojų mokesstiniai įsipareigojimai atitinka patiriamą visuomeninę gerovę, ir pan. Be to, siekiant ugdyti mokesčių raštingumą, mokesčių kultūros atskirose valstybėse (pavyzdžiui, Rusijoje, Jamaikoje) bandoma mokytį net ikimokykliniame amžiuje³², vėliau šios temos integruojamos į bendrojo ugdymo turinį mokyklose³³. Tokiu būdu mokesčių raštingumas bei jo formavimas įgyja itin didelę svarbą, kadangi, kaip yra pastebėjęs R. Berger (1998)³⁴, ir pati mokesčių kultūra praktiniu požiūriu jau gali būti suprantama ir kaip savanoriško susitaikymo požiūrio, mokesčių įstatyminės galios ir pajamų institucijų skatinamosios veiklos plėtojimo sistema. Atitinkamai, ir autoriai (A. Medelienė ir B. Sudavičius (2011)³⁵, E. Buškevičiūtė (2008)³⁶), nagrinėjantys fundamentalius mokesčių sistemos reglamentavimo klausimus Lietuvoje pabrėžia, jog vienas iš esminių modernios mokesčių administravimo elementų yra savanoriško mokesčių mokėjimo skatinimas, kuris neatsiejamas nuo mokesčių raštingumo formavimo. Šio tikslo siekiama tiek šviečiant mokesčių mokėtojus, teikiant jiems pagalbą, tiek ir ugdant palankų jų požiūrį į mokesčių sistemą.

Pabrėžtina, jog, kaip pastebi skirtingi autoriai tiek Lietuvoje, tiek užsienyje, kokybišką mokesčių administravimo sistemos veikimą geriausiai užtikrina būtent mokesčių mokėtojų švietimas bei konsultavimas mokesčių srityje³⁷. Dėl šios priežasties įvairios pasaulio valstybės daug dėmesio skiria mokesčių mokėtojų švietimo ir konsultavimo efektyvumui bei kokybei gerinti. Tuo tikslu labai svarbu įvertinti švietimo ir konsultavimo būdų veiksmingumą bei efektyvumą ir išsiaiškinti, kurie iš jų yra mokesčių mokėtojams prieinamiausi ir informatyviausi. Šiuo aspektu galima konstatuoti, kad

-
- 31 Hartman, F. M., Hubner, U. Dauerbrenner Amstpflichtverletzung. *Steuertip: Recht Privat+Betrieb*. 1997, 28: 3.
- 32 Šinkūnienė, K., *supra* note 5, p. 67; OECD/FIAPP. *Building Tax Culture, Compliance and Citizenship: A Global Source Book on Taxpayer Education*. Paris: OECD Publishing, 2015, p. 18
- 33 Doerrenberg, P., Peichl, A. *Progressive Taxation and Tax Morale*. Cologne Graduate School Working Paper Series. 2010,1(6): 3-4; OECD/FIAPP. *Building Tax Culture, Compliance and Citizenship: A Global Source Book on Taxpayer Education*, *supra* note 31, p. 19
- 34 Berger, R. Als Steuerzahler liebt es sich besser. *Tages-Anzeiger* [interaktyvus]. Zurich: 1998, No. 7(31) [žiūrėta 2016-04-22]. <<http://www.tagesanzeiger.ch/service/archiv/>>.
- 35 Medelienė, A., Sudavičius, B., *supra* note 2, p. 127
- 36 Buškevičiūtė, E. *Viešieji finansai*. Kaunas: Technologija, 2008, p. 178–179.
- 37 Lederman, L. Tax Compliance and the Reformed IRS. *Kansas Law Review*. 2003, 51, p. 977; Adomavičiūtė, D., Balcevič, A. Mokesčių mokėtojų švietimo ir konsultavimo problemos ir sprendimai. Social media: challenges and opportunities for education in modern society. *International interdisciplinary scientific conference abstract book* [interaktyvus]. Vilnius, 2012-05-03 . <[https://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/humanitariniu_mokslu_institutas/17278_Soc_media_WEB%20\(1\).pdf](https://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/humanitariniu_mokslu_institutas/17278_Soc_media_WEB%20(1).pdf)>.

vienas iš mokesčių raštingumą (mokesčių kultūrą) ir savanorišką mokesčių mokėjimą bei palankų visuomenės požiūrį į mokesčių sistemą lemiančių aplinkos bendrųjų veiksnių yra būtent edukologinis veiksnys³⁸. Kaip pažymi V. Šinkūnienė ir K. Pukelienė, edukologinė aplinka, t. y. įvairios ugdymo formos, daro didelę įtaką žmogaus, kaip asmenybės ir sąmoningo valstybės piliečio, kuris moka mokesčius vadovaudamasis solidarumo bei teisingumo principais, formavime³⁹.

Minėtos edukologinės makroaplinkos poveikis mokesčių kultūrai, kuri kartu su kitais veiksniais sąlygoja ir nacionalinio biudžeto pajamas bei išlaidas, Lietuvos autorių atliktuose tyrimuose yra vertinamas kaip akivaizdus⁴⁰. Pavyzdžiui, kaip nurodo I. Maksvytienė ir K. Šinkūnienė⁴¹, egzistuoja statistinis ryšys tarp mokesčių kultūros (raštingumo) lygio ir švietimo sistemos efektyvumo bei bendrųjų šios sistemos rodiklių, tokių kaip aukštąjį išsilavinimą turinčių šalies gyventojų dalis bei išlaidų švietimui dalis (proc. nuo bendrojo vidaus produkto). Be to, kaip pastebi P. Doerrenberg ir A. Peichl⁴², mokesčių kultūros vertybių formavimas yra neatsiejamas nuo švietimo ir ugdymo įstaigose vaikams suteikiamų žinių turinio: bendrųjų žinių apie socialinius mokslus perteikimo, pilietinių nuostatų ugdymo, supažindinimo su visuomeninėmis taisyklėmis ir valstybės vaidmeniu ekonominiame bei socialiniame gyvenime. Taigi konstatuotina, jog mokslinėje literatūroje pripažįstama tiesioginė edukologinių veiksnių ir edukologinės aplinkos įtaka mokesčių kultūrai bei raštingumui ir jo būklei. Remiantis bendrosiomis edukologijos mokslo išvalgomis, nagrinėjant mokymosi ir švietimo procesus išskiriami du fundamentalūs lygmenys: vaikų ugdymas ir suaugusiųjų švietimas, kurių tikslai, turinys bei metodai yra skirtingi⁴³.

Atitinkamai, mokesčių raštingumo ar palankaus požiūrio į mokesčių sistemą ugdymas, kaip suaugusiųjų švietimo sistemos uždavinys, yra suprantamas mokymosi visą gyvenimą (P. Jucevičienė (1997)⁴⁴, N. Longworth (2007)⁴⁵, G. Foley (2007)⁴⁶, P. Jarvis ir kt. (2006)⁴⁷), suaugusiųjų pilietinio švietimo (D. L. Boggs (2007)⁴⁸, p. 70) bei pilietiškumo ugdymo (T. H. McLaughlin (1997)⁴⁹) koncepcijų kontekste, kaip neat-

38 Šinkūnienė, K., Pukelienė, V. Mokesčių kultūra ir jos įtaka mokesčių efektyvumui. Organizacijų Vadyba: Sisteminiai Tyrimai. 2005, 33: 147; Levišauskaitė, K., Šinkūnienė, V. Mokesčių kultūros ir mokesčių mentaliteto aspektai efektyvioje valstybės mokesčių sistemoje. Viešoji politika ir administravimas. 2006, 15: 9-18.

39 Šinkūnienė, K., Pukelienė, V., *supra* note 38, p. 147.

40 Šinkūnienė, K., *supra* note 5, p. 99.

41 Maksvytienė, I., Šinkūnienė, K. *supra* note 24, p. 70.

42 Doerrenberg, P., Peichl, A., *supra* note 32, p. 3

43 Teresevičienė, M., Gedvilienė, G., Zuzevičiūtė, V. Andragogika. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, 2006, p. 39-40; Knowles, M. S., Elwood, F. H. III, Swanson, R. A. The Adult Learner: the Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development. London: Elsevier Inc.: 2005, p. 36-37.

44 Jucevičienė, P., et al. Lyginamoji edukologija. Kaunas: Technologija, 1997, p. 64.

45 Longworth, N. Mokymosi visą gyvenimą praktika. Švietimo kaita XXI amžiuje. Vilnius: Kronta, 2007, p. 24

46 Foley, G. Suaugusiųjų mokymosi metmenys. Suaugusiųjų švietimas globalizacijos laikais. Vilnius: Kronta, 2007, p. 160

47 Jarvis, P., et al. From Adult Education to the Learning Society. New York: Routledge, 2006, p. 404-405.

48 Boggs, D. L. Suaugusiųjų pilietinis švietimas. Vilnius: Kronta, 2007, p. 70.

49 McLaughlin, T. H. Šiuolaikinė ugdymo filosofija. Kaunas: Technologija, 1997, p. 79.

siejama jų dalis (elementas). Lietuvoje suaugusiųjų mokesčių raštingumo ugdymą, t. y. mokesčių mokėtojų švietimą siaurąja, formaliąja prasme, kaip jis suprantamas Lietuvos Respublikos įstatymuose (Mokesčių administravimo įstatymo 25 str. 1 d. 1 p.⁵⁰), kiek plačiau yra nagrinėję kitų socialinių mokslų kryptių (pvz., teisės, ekonomikos) autoriai (D. Adomavičiūtė ir A. Balcevič⁵¹, G. Kuncevičius ir V. Kosmačaitė⁵²). Jie akcentavo, kad sprendžiant Lietuvos mokesčių sistemos problemas tarp mokesčių mokėtojų pastebimas akivaizdus itin aktyvaus teisinio švietimo, teisinės sąmonės ugdymo poreikis.

Kita vertus, kaip atskira, savarankiška mokesčių raštingumo ugdymo priemonė mokslinėje literatūroje yra išskiriamas ir vaikų ugdymas, kuomet mokestiniai aspektai (temos) yra įtraukiami(-os) į bendrojo ugdymo procesą šalies mokyklose⁵³. Nagrinėjant vaikų (mokinių) ugdymą, mokesčių raštingumo (kaip mokesčių kultūros raiškos per mąstymą) ugdymui yra svarbios atskirų edukologijos mokslo atstovų įžvalgos, kuriose akcentuojama sąmoningumo ugdymo būtinybė. Vaikų sąmoningumo ugdymas, skatinant įgalinti juos atpažinti bei suprasti ryšius tarp individualios patirties bei dominuojančių socialinių sistemų, apibrėžiamas kaip viena iš švietimo politikos priemonių bei brandžios visuomenės formavimosi rodiklių⁵⁴. Be to, kaip nurodoma Lietuvos pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose (2008)⁵⁵, sąmoningumo ugdymas yra ir vienas iš bendrųjų kompetencijų bei gyvenimo įgūdžių ugdymo srities komponentų, o mokslinėje literatūroje (J. D. Mayer, P. Solovey (1997)⁵⁶; K. Haggerty, J. Elgin ir A. Woolley (2011)⁵⁷) jis vertinamas ir kaip svarbi socialinė emocinė kompetencija ugdant vaikų gyvenimo įgūdžius. Tačiau iš esmės Lietuvoje kol kas nėra atlikta edukologinių studijų nagrinėjant vaikų (mokinių) sąmoningumo ugdymo sąsajas su mokesčių raštingumo ugdymu.

Apibendrinant visus šiuos mokslinėje literatūroje išsakomus vertinimus, mokesčių raštingumo edukologinius veiksmus galima būtų skirstyti į bendruosius (bendras švietimo sistemos lygis) ir specialiuosius (specifinės vaikų ugdymo ir suaugusiųjų švietimo mokesčių srityje priemonės):

50 Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas, *supra* note 12.

51 Adomavičiūtė, D., Balcevič, A., *supra* note 12, p. 28 ; Adomavičiūtė, D., Balcevič, D., *supra* note 37.

52 Kuncevičius, G., Kosmačaitė, V. Mokesčių vengimo reiškinio analizė, atsižvelgiant į socialinių mokslų sąveiką. Jurisprudencija. 2007, 6 (96): 82.

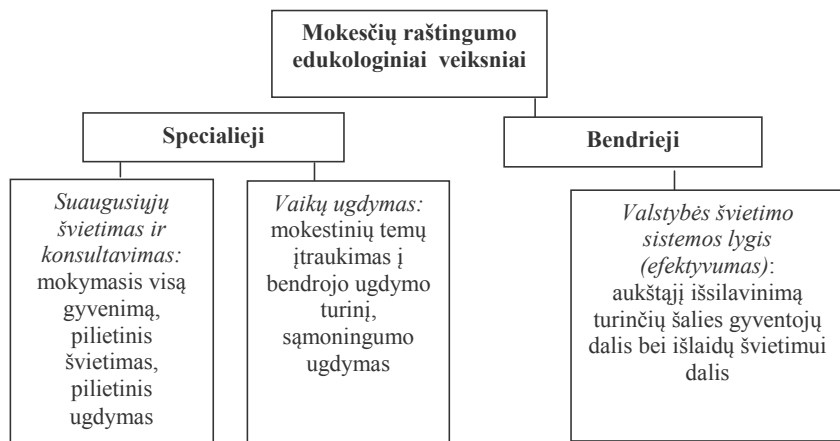
53 Maksvytienė, I., Šinkūnienė, K., *supra* note 24, p. 68.

54 Kolbergytė, A., Indrašienė, V. Sąmoningumo ugdymo akcentai: požiūriai ir interpretacijos. Socialinis darbas: mokslo darbai. 2012, Nr. 11(2): 426.

55 Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. ISAK-2433 „Dėl Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“. Valstybės žinios. 2008, Nr.99-3848.

56 Salovey, P., Mayer, J. D. What is emotional intelligence? In: P. Salovey & D. J. Sluyter (Eds.). Emotional Development and Emotional Intelligence. New York: Basic Books, 1997, p. 19.

57 Haggerty, K., Elgin J., Woolley, A. Social-Emotional Learning Assessment Measures for Middle School Youth. Washington: Social Development Research Group, 2011, p 5.

1 pav. Mokesčių raštingumo edukologiniai veiksniai
(pagal I. Maksvytienę ir K. Šinkūniene (2012); P. Doerrenberg ir A. Peichl (2010); N. Longworth (2007); D. L. Boggs (2007); T. H. McLaughlin (1997))

Kaip jau buvo konstatuota, būtent vaikų ugdymo, kaip mokesčių raštingumo edukologinio veiksnio, turinys, jų veikimo bei realizavimo mechanizmai Lietuvoje nėra plačiau tyrinėti. Todėl šiame straipsnyje detaliau nagrinėjamos prielaidos, leidžiančias susiformuoti mokesčių kultūrai bei mokesčių raštingumui tarp vaikų, konkrečiai, mokesčių raštingumui svarbių įgūdžių, nuostatų ir žinių ugdymas Lietuvos bendrojo ugdymo įstaigose (mokyklose).

2. Mokesčių raštingumo ugdymo raiška Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose: teoriniai aspektai

Lietuvoje ugdymo proceso organizavimo mokyklose teisiniu pagrindu yra Švietimo ir mokslo ministro tvirtinamos bendrosios ugdymo programos, kurios rengiamos visoms pagrindinėms formaliojo ugdymo pakopoms: pradiniam, pagrindiniam bei viduriniam ugdymui (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 2 str. 3 d.⁵⁸). Analizuojant bendrojo ugdymo turinį mokyklose reglamentuojančius dokumentus (Lietuvos Respublikos pradinio ir pagrindinio bei vidurinio bendrojo ugdymo programas⁵⁹, žr. 2 pav.), tenka pastebėti, kad juose mokesčių raštingumo ugdymas kaip savarankiška ugdymo turinio dalis yra neregamentuota, šiuose programiniuose dokumentuose minimi tik atskiri jo elementai, kurie yra integruoti į ekonomikos ir verslumo ugdymo, pilietinio ugdymo, teisės dalykų turinį (žr. 1 lentelę).

58 Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. Valstybės žinios. 2011, Nr. 38-1804.

59 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. ISAK-2433 „Dėl Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“, *supra* note 55; Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. vasario 21 d. įsakymas Nr. V-269 „Dėl Vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“. Valstybės žinios. 2011, Nr. 26-1283.

1 lentelė. Mokesčių raštingumo ugdymo apraiškos Lietuvos Respublikos pradinio, pagrindinio ir vidurinio bendrojo ugdymo programose (galiojančiose 2016 m.)

Mokomieji dalykai Bendrojo ugdymo programos	Pilietinis ugdymas	Teisinis švietimas (teisės programa)	Ekonomikos ir verslumo ugdymas
<i>Pagrindinio ugdymo programa (5–8 klasė)</i>	Gebėjimo nusakyti mokesčių paskirtį ugdymas (8 klasė)	-	-
<i>Pagrindinio ugdymo programa (9–10 klasė)</i>	-	-	Gebėjimų skaičiuoti mokesčius ugdymas, žinių apie mokesčių mokėjimo svarbą suteikimas
<i>Vidurinio ugdymo programa</i>	-	Žinių apie pagrindines teisės šakas (įskaitant mokesčių teisę) suteikimas	Gebėjimų skaičiuoti mokesčius, nusakyti mokesčių sistemos principus, atskirti mokesčių rūšis ugdymas

Kaip galima pastebėti iš pateikiamos lentelės (2 pav.), bendrojo ugdymo segmentui būdinga tai, kad Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. vasario 21 d. įsakymu Nr. V-269 patvirtintoje Vidurinio ugdymo bendrojoje programoje⁶⁰ mokesčių raštingumo bei mokesčių kultūros ugdymo aspektai yra minimi socialinio ugdymo srityje (Vidurinio ugdymo bendrosios programos 5 priedas), į kurią patenka ekonomikos ir verslumo dalykas (integruojamas į kitų dalykų turinį). Analogiškos pozicijos šiuo klausimu laikomasi Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsakymu Nr. ISAK-2433 patvirtintoje Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrojoje programoje⁶¹, kur numatomas privalomo ekonomikos ir verslumo dalyko dėstymas 9-oje arba 10-oje klasėse ir šio dalyko elementų įtraukimas į kitų 5–8 klasėse dėstomų dalykų turinį.

Pabrėžtina, jog Vidurinio ugdymo ekonomikos ir verslumo bendrojoje programoje, patvirtintoje Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. vasario 21 d. įsakymu Nr. V-269⁶² (toliau tekste – Ekonomikos ir verslumo ugdymo bendroji programa), tarp ugdytinų gebėjimų (Ekonomikos ir verslumo bendrosios programos 4.6 p.) yra minimas gebėjimas skaičiuoti mokesčius pagal galiojančią tarifą, nusakyti mokesčių sistemos principus, atskirti mokesčių rūšis. Į dalyko turinio aprėptį įtraukiama tema „Valsybės vaidmens ekonomikoje ir ekonomikos rodiklių nagrinėjimas ir vertinimas“, kurios

60 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. vasario 21 d. įsakymas Nr. V-269 „Dėl Vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“, *supra* note 59.

61 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. ISAK-2433 „Dėl Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“, *supra* note 55.

62 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. vasario 21 d. įsakymas Nr. V-269 „Dėl Vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“, *supra* note 59.

neatsiejamas elementas yra mokesčiai (Ekonomikos ir verslumo bendrosios programos 8.2.4 p.). Tokios pat nuostatos yra įtrauktos ir į Pradinio ir pagrindinio ugdymo Socialinio ugdymo bendrąją programą, patvirtintą Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsakymu Nr. ISAK-2433⁶³, kurios 11.2 p. nurodoma, jog 9–10 klasių mokiniai turėtų gebėti apskaičiuoti darbuotojų mokamus mokesčius ir gautą atlyginimą juos atskaičiavus, paaiškinti, kur naudojami mokesčių mokėtojų pinigai ir pan. Taip pat numatoma paaiškinti, kodėl žmonės turėtų mokėti mokesčius, iš kokių lėšų valstybė sumoka už viešąsias prekes ir paslaugas, teikia paramą socialiai nesaugiems asmenims, ugdant nuostata, kad valstybės, savo ir savo artimųjų gyvenimo lygi galima pakelti dirbant bei mokant mokesčius.

Vis tik, nagrinėjant šių, nurodytų programų (Pradinio ir pagrindinio ugdymo Socialinio ugdymo bendrosios programos (2008)⁶⁴, Vidurinio ugdymo Ekonomikos ir verslumo bendrosios programos (2011)⁶⁵) įgyvendinimo metodines rekomendacijas⁶⁶, galima pastebėti, kad praktiniu požiūriu juose numatomas tik klausimų, susijusių su verslo subjektų (įmonių) mokamais mokesčiais, visų pirma, išimtinai tik pelno mokesčiu, nagrinėjimas ar praktinių situacijų sprendimas, pavyzdžiui, pelno mokesčio skaičiavimas, įmonės pajamų apmokestinimo formų aptarimas, verslo įmonės savininko pajamų apmokestinimas. Nurodytose metodinėse rekomendacijose nenumatoma (nesiūloma) nagrinėti klausimų susiję su asmeninių gyventojų pajamų apmokestinimu, konkretaus gyventojų (fizinio asmens) mokamais mokesčiais, jų deklaravimu, mokesčių nemokėjimo žala valstybei ir visuomenei, kontrabandos, mokesčių slėpimo, vengimo ir nedeklaravimo problemos ir pan.; neaptariamoms kitoms svarbiausios mokesčių rūšys ir jų esmė (pavyzdžiui, pridėtinės vertės mokestis, akcizai, turto mokesčiai ir pan.).

Gana fragmentiškai mokesčių raštingumo ugdymas yra įtrauktas ir į pilietinio ugdymo turinį, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. liepos 5 d. įsakymu Nr. ISAK – 1086 patvirtintoje Bendrojoje pilietinio ugdymo programoje, skirtoje pagrindiniam ugdymui, mokesčių tema minima tik kaip aptariama 8-oje klasėje, detaliau neaprašant jos turinio (keliant abstraktų tikslą, kad ugdytiniai gebėtų nusakyti mokesčių paskirtį, žr. šios programos 4.1.6 p.). Kita vertus, mokinių teisinį švietimą reglamentuojančiuose dokumentuose, pavyzdžiui, šiuo metu galiojančioje Vidurinio ugdymo teisės bendrojoje programoje, patvirtintoje Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. vasario 21 d. įsakymu Nr. V-269⁶⁷, mokesčių raštingumo ug-

63 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. ISAK-2433 „Dėl Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“, *supra* note 55.

64 Ibid.

65 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. vasario 21 d. įsakymas Nr. V-269 „Dėl Vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“, *supra* note 59.

66 Bareikienė, D., et al. Verslumo gebėjimų ugdymas 9-10 klasėse: metodinės rekomendacijos. Vilnius: Ugdymo plėtotės centras, 2012, p. 28–29, 74; Švelnikienė, R., Gerulaitis, Š. Atnaujintos ekonomikos ir verslumo vidurinio ugdymo programos įgyvendinimo metodinė medžiaga [interaktyvus]. Vilnius: Ugdymo plėtotės centras, 2012. [žiūrėta 2016-04-15]. < http://www.upc.smm.lt/ugdymas/vidurinis/rekomendacijos/failai/ekonomika/Metodine_medziaga_atnaujintai_ekonomikos_ir_verslumo_vidurinio_ugdymo_programai_igyvendinti.doc>, p. 2, 4.

67 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. vasario 21 d. įsakymas Nr. V-269 „Dėl Vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“, *supra* note 59.

dymo, švietimo mokesčių (mokesčių teisės) klausimais aspektai tiesiogiai nėra minimi. Analizuojamoje programoje, teisės dalyke, kuris 11–12-oje klasėje integruojamas į kitus dalykus, numatoma abstrakčiai analizuoti praktines situacijas ir atpažinti, kokių teisės šakų normos gali jas reguliuoti, suteikti žinių apie pagrindines teisės šakas ir apibūdinti, kokius santykius reguliuoja pagrindinės teisės šakos (tai sudaro prielaidas nagrinėti ir mokesčių teisės sritį bei mokestinius teisinius santykius).

Nagrinėjant šių programinių nuostatų praktinį taikymą švietimo sistemoje, galima pastebėti, jog Lietuvos autoriai (edukologijos mokslo krypties atstovai), mokesčių raštingumo ugdymo klausimams kol kas nėra skyrę didesnio dėmesio, o išsamesnių šio ugdymo procesų tyrimų nėra atlikta. Atskirais aspektais šiuos klausimus yra nagrinėjusi I. Balčiūnienė (2007)⁶⁸ ir J. Januškevičiūtė bei V. Čepulkauskienė (2012)⁶⁹, kurių pateikiamos įžvalgos leidžia spręsti, jog praktiniu lygiu mokesčių raštingumo ugdymas mokyklose nėra plačiau plėtojamas. Pavyzdžiui, I. Balčiūnienės teigimu, Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose naudojamų tikybos vadovėlių turinio analizė rodo, jog mokesčių mokėjimo aspektas kaip šalutinė tema, siejama su pagarba įstatymui, aptinkama tik du kartus⁷⁰.

Praktinį mokesčių raštingumo aspektą (aukštosios mokyklos (Kauno kolegijos)) studentų nuomonę apie tautiškumą ir pilietiškumą dabarties kontekste, įtraukiant jų požiūrį į mokesčių mokėjimą, analizavo J. Januškevičiūtė bei V. Čepulkauskienė⁷¹. Jų atliktas tyrimas parodė, kad respondentai mokesčių raštingumui, palankiam požiūriui į mokesčių sistemą, savanoriškam mokesčių mokėjimui savo vertybių sistemoje neteikia didesnio dėmesio. Pavyzdžiui, kaip rodo tyrimo duomenys⁷², patriotiškumą tyrimo respondentai pirmiausia susiejo su atsidavimu savo tautai (28 proc.) ir ištikimybe savo tautai (19 proc.), o savanoriškam mokesčių mokėjimui, kaip šalies patriotą charakterizuojančiai savybei, buvo priskirta paskutinė vieta (priskyrė tik 4 proc. respondentų). Mokesčių mokėjimui, kaip tautiškumo ar pilietiškumo formai, taip pat nebuvo priskiriama didesnė reikšmė, tautiškumą su mokesčių mokėjimu susiejo tik 3 proc. respondentų. Nagrinėjant respondentų nuomonę apie pilietiškumą, didžiausio dėmesio sulaukė teiginiai, kurie pilietiškumą siejo su pilietiniu sąmoningumu ir dalyvavimu rinkimuose, pagarba kito teisėms, įstatymų laikymusi, dalyvavimu pilietinėse akcijose bei savanoriška veikla, t. y. mokesčių mokėjimui taip pat nebuvo suteiktas prioritetas⁷³. Šias bendrąsias tendencijas iš esmės patvirtina ir kitų Lietuvos autorių (pvz., J. Saveikaitės (2014)⁷⁴) atlikti tyrimai, kurių metu buvo nustatyta, jog pilietiškumą ir jo ugdymą mokiniai suvokia ne prievolių valstybei vykdymo (*inter alia* mokesčių mokėjimo) kontekste, bet sieja jį su asmeninių savybių,

68 Balčiūnienė, I. Religinio ir pilietinio ugdymo suderinamumas ir papildomumas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (edukologija). Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2007, p. 95.

69 Januškevičiūtė, J., Čepulkauskienė, V. Pilietiškumo ir tautiškumo santykiai globalizacijos kontekste. Šiuolaikinio specialisto kompetencijos: teorijos ir praktikos dermė. 2012, 2: 42–52

70 Balčiūnienė, I., *supra* note 68, p. 95.

71 Januškevičiūtė, J., Čepulkauskienė, V., *supra* note 69, p. 48–49.

72 *Ibid.*, p. 48.

73 *Ibid.*, p. 49.

74 Saveikaitė, J. Pilietinio ugdymo įtaka Lietuvos jaunimui. Socialinis ugdymas. 2014, 37(1): 26–27.

pavyzdžiui, lyderystės, ugdymu, taip pat su demokratiškumo ir bendruomeninės veiklos plėtojimo procesais. Kaimyninėse valstybėse, pavyzdžiui, Latvijoje atlikti tyrimai (A. Saltikova, N. Verina (2016)⁷⁵) taip pat liudija, jog mokesčių ir finansinis raštingumas tarp mokinių (studentų) yra gana žemas, jiems stinga žinių ir įgūdžių šioje srityje.

Aptartų tyrimų rezultatai sudaro prielaidas diskursui apie mokesčių raštingumo ugdymo būklę bei efektyvumą Lietuvos švietimo sistemoje. Tačiau tenka pastebėti, jog mokslinėje edukologinėje literatūroje mokesčių raštingumo sąsajos su teisiniu švietimu (teisės dalyko dėstymu), pilietiniu ugdymu bei ekonominiu (finansinio) raštingumo ir verslumo ugdymu nėra nagrinėtos. Pavyzdžiui, autorės V. Jonynienė ir L. Petrauskienė (2012), analizavusios teisinio švietimo problematiką ugdymo institucijoje bei teisės raišką visuomenės pažinimo ir pilietinio ugdymo disciplinų turinyje, neišskiria mokesčių raštingumo, žinių apie mokesčių teisės sistemą kaip atskiro teisinio švietimo sampratos elemento⁷⁶. Studijoje „Valstybinės švietimo sistemos įgyvendinimas (2003–2012)“⁷⁷, aptariant jaunimo pilietinio aktyvumo plėtojamą nacionalinėje švietimo sistemoje, visgi išskiriamas „aktyvumo pranešant apie įstatymų pažeidimus“ aspektas⁷⁷, kuris, akivaizdu, jog gali būti aktualus mokesčių raštingumo ugdymui, tačiau tiesiogiai vien su juo nėra susijęs. Tiesioginių pilietinio ugdymo ir mokesčių raštingumo ar mokesčių kultūros sąsają, įvertinus esamą pilietinio ugdymo situaciją Lietuvoje, neidentifikuoja ir kiti autoriai⁷⁸.

Analizuojant ekonominio (finansinio) raštingumo bei verslumo ugdymo organizavimo bendrojo ugdymo mokykloje problematiką pastebima, kad verslumas strateginiuose Europos Sąjungos (toliau tekste – ES) ir Lietuvos švietimo dokumentuose yra apibrėžiamas kaip pagrindinis įgūdis, būtinas asmeniui, dalyvaujant visuomeniniame gyvenime, ir valstybei, formuojant žinių visuomenę⁷⁹. Kita vertus, atskiri autoriai, pavyzdžiui J. Dudaitė ir G. Žibėnienė, pažymi, jog verslumo sąvokos samprata pateikiama siaurąja, kai verslumo ugdymas labiausiai siejamas su ekonominiu raštingumu (žinių apie veikiančią ekonomikos sistemą, kurios dalimi yra ir mokesčiai, perteikimu), bei plačiąja, kai verslumo ugdymas apima žmogaus asmeninio ir dalykinio potencialo, laiduojančio aktyvią veiklą besikeičiančioje aplinkoje ugdymu, prasme⁸⁰. Todėl galima konstatuoti, jog kol kas edukologijos darbuose nėra vieningo požiūrio į ekonominio (finansinio) raštingumo bei verslumo ugdymo santykį ir šių kategorijų turinį.

75 Saltikova, A., Verina, N. Components of Population's Legal Competency and Legal Skills Regarding Financial Issues. VI International Scientific Conference: 21st Century Challenges for Economics and Culture. Abstracts Proceedings. Riga: The University College of Economics and Culture, 2016, p. 33.

76 Petrauskienė, L., Jonynienė, V. Ž. Teisinio švietimo samprata ir poreikis ugdymo institucijose: 10–12 klasių moksleivių požiūris. Socialinis darbas. 2012, 11(1): 153.

77 Valantinas, A. et al. Valstybinės švietimo sistemos įgyvendinimas (2003–2012): medžiaga diskusijoms. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2012, p. 96

78 Saveikaitė, J. Pilietinio ugdymo įtaka Lietuvos jaunimui. Socialinis ugdymas. 2014, 37(1): 24–25.

79 Gudžinskienė, V., Railienė, A. Gyvenimo įgūdžių ugdymo ir ugdymo karjerai sąsaja: bendrojo lavinimo kontekstas. Acta Pedagogica Vilnensia. 2012, 29: 66.

80 Dudaitė, J., Žibėnienė, G. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinančių dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. Socialinis darbas. 2012, 11(1): 165–176

Dėl šios priežasties probleminiu tampa ir mokesčių raštingumo ugdymo integravimas į minėtų susijusių ugdymo procesų turinį. Verslumo ugdymą suprantant plačiau prasme, būtent kaip kūrybingumo, kritinio mąstymo, inovatyvumo ir gebėjimo veikti visose gyvenimo situacijose ugdymą, ir orientuojantis į šių asmenybės savybių formavimą, žinių apie valstybės mokesčių sistemą, mokesčių administravimą ar mokesčių prievolių vykdymo reikšmę perteikimui ekonomikos ir verslumo pamokose gali tekti antraeilis vaidmuo. Šis klausimas ir galimi jo sprendimo būdai edukologijos mokslo autorių darbuose kol kas nėra plačiau aptariami. Šiuo aspektu įvairūs autoriai (A. Jelagaitė ir L. Kairiūkštienė⁸¹) tik sutinka su bendra pozicija, kad ekonomikos ir verslumo ugdymo užsiėmimams bendrojo ugdymo mokyklose ateityje turėtų būti teikiama vis didesnė reikšmė. Vertinant esamą situaciją šiuo aspektu, nurodoma būtinybė dvigubai padidinti „Ekonomikos ir verslumo“ pamokų skaičių X klasėse, o XI–XII klasėms įvesti privalomąją ekonomikos ir verslumo programą vietoje pasirenkamosios⁸².

Apibendrinant mokesčių raštingumo ugdymo Lietuvos bendrojo ugdymo įstaigose teorinius aspektus galima pastebėti, kad nacionalinėje švietimo sistemoje kol kas nėra vadovaujamas visuminiu (holistiniu) požiūriu į mokesčių raštingumo ugdymą, kaip savarankišką ugdymo formą ar atskirą, savo specifika pasižymintį reiškinį (procesą). Praktiniu požiūriu tai reiškia, kad kol kas nėra sukurta nuoseklios koncepcijos ar strategijos, kaip tarp mokinių turėtų būti ugdomas mokesčių raštingumas. Šiuo metu atskiri jo elementai yra išskaidyti po įvairių kitų bendrojo ugdymo programų dalykų (pilietinio, ekonomikos ir verslumo ugdymo, teisinio švietimo) turinį ir yra integruojami į šiuos dalykus. Tačiau numatytos integruoti temos, susijusios su mokesčių klausimais, neapima visų svarbesnių mokesčių raštingumo aspektų (pavyzdžiui, mokesčių slėpimo ir vengimo problemų nagrinėjimo). Be to, teoriniu lygiu mokesčių raštingumo ugdymas kol kas yra labiau orientuotas į mokinių supažindinimą su esama sistema (prioritetą teikiant verslo subjektų, o ne gyventojų mokamiems mokesčiams), bet ne į jų palankaus požiūrio apie esamą mokesčių sistemą formavimą. Mokslinės literatūros analizė leidžia daryti prielaidas, kad mokinių ir aukštosios mokyklos studentų mokesčių raštingumo lygis Lietuvoje yra gana žemas, o mokesčių mokėjimas paprastai nėra tapatinamas su pilietiškumo, tautiškumo ar patriotiškumo vertybėmis.

3. Mokinių mokesčių raštingumo ugdymo tendencijos Lietuvoje: praktiniai aspektai

Siekiant įvertinti mokinių mokesčių raštingumo ugdymo proceso ypatumus Lietuvoje empiriniu aspektu, 2016 m. kovo mėn. buvo atliktas kiekybinis tyrimas – aukštosios mokyklos 1-ojo kurso studentų anketinė apklausa. Apklauskos tikslas – išnagrinėti praktines mokesčių raštingumo ugdymui aktualių temų integravimo į

81 Jelagaitė, A., Kairiūkštienė, L. Aukštesniųjų klasių mokinių verslumo ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose. *Socialinis ugdymas*. 2013, 2(34): 72.

82 *Ibid.*, p. 72.

formalųjį ir neformalųjį ugdymą tendencijas Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose. Iš viso buvo apklausti 163 respondentai – Mykolo Romerio universiteto 1-ojo kurso 2-ojo semestro nuolatinių studijų studentai, studijuojantys Teisės (54,6 proc., teisės kryptis), Ekonomikos ir finansų valdymo (19 proc., apskaitos bei verslo ir vadybos studijų kryptys) bei Socialinės gerovės fakultetuose (26,4 proc., socialinio darbo bei švietimo ir ugdymo kryptys). Siekiant užtikrinti tyrimo reprezentatyvumą, formuojant tyrimo imtį, atsižvelgta į tai, kad visi apklausti 1-ojo kurso studentai (buvę bendrojo ugdymo mokyklų absolventai) studijuoja socialinius mokslus aukštojoje mokykloje, kurios strateginiu veiklos tikslu yra verslumo ugdymas⁸³, kaip jau buvo minėta, apimantis ir mokesčių raštingumo formavimą. Be to, siekiant užtikrinti tyrimo objektyvumą, į tyrimo imtį buvo įtraukti tie studentai, į kurių 1-ojo kurso studijų programą specialiai įtrauktas bei joje konkrečiai numatytas verslumo ugdymas (visiems apklaustiems studentams 2-ame semestre dėstomas dalykas „Verslumas ir savisamda“⁸⁴). Tai sudarė prielaidas išsamiai įvertinti situaciją, nes respondentai yra susipažinę su bendrąja mokesčių raštingumo ugdymui svarbia tematika, terminologija ir problematika. Atliekant tyrimą buvo atsižvelgiama į tiriamųjų savanorišką sutikimą dalyvauti apklausoje. Duomenų kodavimas ir apdorojimas atliktas naudojant kompiuterinės programos SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*) 22.00 versiją Windows 7 operacinei sistemai. Tyrimo rezultatai pateikiami grafiškai ir yra išreikšti procentais.

Analizuojant respondentų bendruosius demografinius duomenis, pastebėtina, kad daugumą visų apklausoje dalyvavusių asmenų yra 19–20 metų amžiaus grupės studentai (81,6 proc.), kas sudaro prielaidas objektyviai įvertinti mokyklose įgytas mokesčių raštingumo žinias. Respondentų tarpe neįžymiai didesnę dalį (57,7 proc.) sudaro moterys. Dauguma (84 proc.) respondentų yra baigę gimnaziją. 48,5 proc. respondentų mokyklą baigė dideliame mieste (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Alytuje), likusi dalis – nedideliame mieste arba kaime. Pažymėtina, jog net 84,7 proc. apklaustų respondentų nurodė, jog studijuoja valstybės nefinansuojamose studijose.

Siekiant nustatyti, kaip į ugdymo turinį integruojami mokesčių raštingumo aspektai, respondentams buvo pateiktas klausimas, kokiose mokyklų veiklose jie nagrinėjo temas, susijusias su Lietuvos mokesčių sistema ir mokesčių mokėjimu. Pažymėtina, jog atsakydami į šį klausimą, apklaustieji (41,1 proc.) nurodė, kad mokyklose, kurias jie baigė, temos, susijusios su Lietuvos mokesčių sistema ir mokesčių mokėjimu, apskritai nebuvo nagrinėjamos. Taigi, galima konstatuoti, jog nors strateginiu ir konceptualiu lygmeniu Lietuvoje yra pasirinkta nuostata mokesčių raštingumo ugdymui aktualias temas inte-

83 Mykolo Romerio universiteto strateginis veiklos planas 2010–2020 m. [interaktyvus]. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010 [žiūrėta 2016-05-15]. <https://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/apie_mru/dokumentai/mru_strategija_2010_2020_lt_final.pdf>, p. 5, 40.

84 Informacija apie studijų programas, studijų dalykų aprašai. [interaktyvus]. Vilnius, Mykolo Romerio Universitetas, 2016 [žiūrėta 2016-05-15]. <https://stdb.mruni.eu/studiju_programu_katalogas.php?l=lt>.

gruoti į kitų mokymosi dalykų turinį, praktiniu lygmeniu atskiros mokyklos (mokytojai) mokesčių raštingumo ugdymo aspektų integravimui didesnio dėmesio neskiria. Akivaizdu, jog tokia situacija gali būti siejama ir su kitų autorių nustatytais faktais, kad mokinių mokesčių raštingumo lygis Lietuvoje yra gana žemas⁸⁵. Pastebėtina ir tai, jog 41,6 proc. respondentų, baigusiu mokyklą kaime, ir 46,6 proc. respondentų, baigusiu mokyklą nedideliuose miestuose, nurodė, kad jų mokyklose tokios veiklos nevyko. Tarp dideliame mieste mokyklas baigusiu respondentų šis procentas yra mažesnis bei siekė 36,7 proc. Taigi, konstatuotina, jog praktiniu požiūriu mokesčių raštingumo ugdymo priemonės yra skirtingai taikomos įvairiose mokyklose: mažesnis dėmesys joms skiriamas kaimuose ir nedideliuose miestuose veikiančiose mokyklose.

Iš respondentų, nurodžiusių, kad jų baigtose mokyklose vykusiose veiklose buvo nagrinėjamos temos, susijusios su Lietuvos mokesčių sistema ir mokesčių mokėjimu, net 69,1 proc. nurodė, kad tokios temos buvo nagrinėjamos 11–12 klasėse, o likusi dalis akcentavo, jog šias temas nagrinėjo 8–10 klasėse. Ši respondentų grupė nurodė, kad didžiąją su mokesčių raštingumo ugdymu susijusių temų dalį jie nagrinėjo pamokų (30,7 proc.) ir pasirenkamųjų dalykų metu (10,4 proc.). Tokia tendencija iš esmės atitinka situaciją, apibrėžtą Bendrosiose ugdymo programose, kuriose numatytas mokesčių apraiškų įtraukimas būtent į privalomų dalykų pamokų bei pasirenkamųjų dalykų pamokų turinį (8–10 bei 11–12 klasės, žr. 1 lentelę). Šių veiklų metu įgytų žinių ir įgūdžių pasiskirstymas pateikiamas 2 paveiksle:

2 pav. Su mokesčiais susijusios žinios ir įgūdžiai, įgyti mokyklose vykusių veiklų metu

Kaip patvirtina 2 paveiksle pateikiami apibendrinti apklausos duomenys, daugiau kaip trys ketvirtadaliai (77 proc.) šios grupės respondentų nurodė, kad mokyklose vykusių veiklų metu jie įgijo tik bendro pobūdžio žinių: susipažino su mokesčių sistema, jos principais, mokesčių svarba ir paskirtimi visuomenėje. Kartu pastebėtina, jog pagal

85 Januškevičiūtė, J., Čepulkauskienė, V., *supra* note 69, p. 48–49.

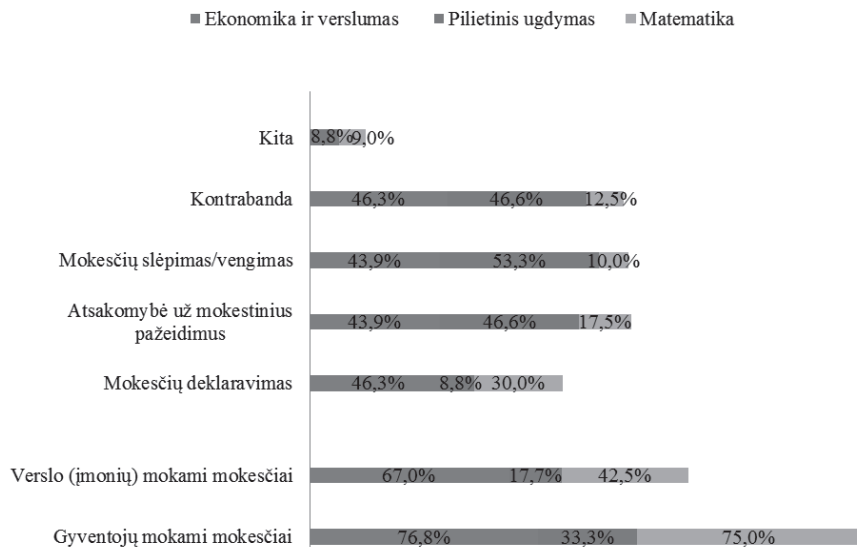
Bendrasias ugdymo programas (žr. 1 lentelę) mokiniai turėtų susipažinti ir su specialiuoju teisiniu reguliavimu mokesčių srityje (mokesčių teise), išmokyti apskaičiuoti ir atskirti atskiras mokesčių rūšis, tačiau, respondentų vertinimu, didesnis dėmesys šioms veikloms jų baigtose mokyklose nebuvo skiriamas (šių veiklų įgyvendinimą patvirtino mažiau nei ketvirtadalis respondentų). Atsižvelgiant į tai, galima konstatuoti, jog praktiniu lygiu Bendrųjų ugdymo programų nuostatos nėra nuosekliai įgyvendinamos, o ugdant mokesčių raštingumo apraiškas stinga dėmesio praktinių įgūdžių, susijusių su mokesčių apskaičiavimu, formavimui, kuris turėtų būti privalomas.

Atsakant į klausimą, kaip vertina šias mokyklose vykusias veiklas, respondentų nuomonės pasiskirstė beveik tolygiai, t. y. 48,4 proc. nurodė, kad veiklos jiems patiko, jie gavo reikiamų žinių ir įgūdžių, o šiek tiek didesnė dalis, t. y. 51,5 proc. nurodė, kad nuomonės neturi arba veiklos jiems nepatiko. Ši tendencija leidžia daryti prielaidą, jog mokinių pasitenkinimas esamomis mokesčių raštingumo ugdymo priemonėmis, jų praktiniu taikymu, veiklų pobūdžiu nėra aukštas. Apklaustos metu taip pat analizuota (3 pav.), kokio dalyko renginiuose (pamokose) bei kokius konkrečiai mokesčių raštingumo aspektus mokykloje nagrinėjo respondentai. Didžioji respondentų dalis, nurodydami mokomuosius dalykus, susijusius su mokesčių raštingumo ugdymu, akcentavo ekonomiką ir verslumą (87 proc.), pilietinį ugdymą (47 proc.) ir matematiką (42 proc.):

3 pav. Mokomieji dalykai, kuriuose buvo nagrinėjamos su mokesčių raštingumu susijusios temos

Taigi, galima konstatuoti, jog praktiniu požiūriu būtent ekonomika ir verslumumas, pilietinis ugdymas bei matematika yra svarbiausi ugdymo proceso mokyklose mokomieji dalykai, kuriuos mokantis įgyjama tam tikrų mokesčių raštingumo įgūdžių ar nagrinėjamos su mokesčių sistema susijusios temos (detalus respondentų nurodytas šių temų sąrašas bei tematikos pasiskirstymas pateikiamas 4 paveiksle).

4 pav. Mokesčių raštingumo ugdymui aktualių temų integravimas į mokomuosius dalykus (atitinkamas temas nurodžiusių respondentų dalis)

Galima pastebėti, kad remiantis respondentų vertinimais, ekonomikos ir verslumo bei matematikos dalykų turinyje daugiausiai dėmesio skiriama gyventojų ir verslo mokamiems mokesčiams (50 proc.), pilietinio ugdymo – aspektams, susijusiems su teisės pažeidimais (50 proc.) bei atsakomybės už šiuos pažeidimus taikymui (46,6 proc.). Šios tendencijos vertintinos kaip atitinkančios Bendrojo ugdymo programų turinį (žr. 1 lentelę). Kaip pozityvus aspektas akcentuotina tai, kad daug dėmesio skiriama gyventojų mokamų mokesčių temos nagrinėjimui, nors tai ir tiesiogiai nenumatyta Bendrojo ugdymo programų metodinėse rekomendacijose⁸⁶. Tačiau santykinai mažai dėmesio skiriama mokesčių deklaravimo klausimams, kurie būtent ir susiję su praktinių mokesčių raštingumo įgūdžių formavimu (pvz., gebėjimams apskaičiuoti mokesčius, žr. 1 lentelę). Juos nurodžiusių respondentų dalis (remiantis 4 paveiksle pateikiamais duomenimis) nė viename iš mokomųjų dalykų nesiekia pusės, o šių respondentų skaičius yra mažesnis, nei respondentų, nagrinėjusių bendrąsias pagrindines temas (gyventojų ir verslo mokami mokesčiai), skaičius.

Apibendrinant anketinės apklausos rezultatus galima konstatuoti, kad jie parodė, jog, respondentų vertinimu, daugiau kaip trečdalyje (41 proc.) mokyklų jokie mokesčių raštingumo ugdymo renginiai/veiklos nevyko (tai ypač būdinga kaimo bei nedidelių miestų mokykloms). Kita vertus, Lietuvos mokyklose, kuriose tokios rūšies veiklos ar renginiai vyko, iš esmės mokoma bendrųjų mokesčių raštingumo aspektų – supažindama

86 Bareikienė, D., et al., *supra* note 66, p. 28–29, 74; Švelnikienė, R., Gerulaitis, Š., *supra* note 66, p. 2, 4.

su mokesčių sistema, mokesčių svarba ir kur kas mažesnis dėmesys skiriamas praktinio pobūdžio temoms (mokesčių deklaravimui). Anketinė apklausa parodė, jog mokesčių raštingumo ugdymo aspektai daugiausiai įtraukti į ekonomikos ir verslumo dalyko turinį (vyrauja su gyventojų ir verslo mokamais mokesčiais susijusiu tematika, prioritetą teikiant gyventojų mokamiems mokesčiams).

Atsižvelgiant į tai, siūlytina į bendrojo ugdymo mokyklose turinį kaip privalomą dalyką įtraukti ekonomiką ir verslumą, jo programoje ir metodinėse rekomendacijose atskirą dalį (modulį) priskiriant konkrečiai mokesčių raštingumui ir jo bendriems bei specialioms aspektams. Tai leistų užtikrinti platesnę mokesčių raštingumo ugdymo sklaidą ir kelti bendrą mokesčių raštingumo tarp mokinių lygį, nes, kaip patvirtina šios anketinės apklausos ir kitų autorių (pvz., A. Jelagaitės, L. Kairiūkštienės⁸⁷) pateikiami duomenys, kitų mokomųjų dalykų pamokose pakankamai mokesčių ir/ar kitų ekonominio raštingumo ugdymo priemonių kol kas neįgyvendinama.

Išvados

1. Mokesčių, kaip teisinio, ekonominio ir socialinio instituto, reikšmė šiuolaikinėje valstybėje yra išskirtinė. Dėl šios priežasties mokesčių mokėtojų ir mokesčių administratorių santykiai, pasireiškiantys mokesčių sistemos dalyvių požiūriu į mokesčių sistemą ir mokesčių sistemos dalyvių faktine elgsena mokesčių sistemoje, yra apibrėžiami specialia mokesčių kultūros sąvoka. Mokesčių raštingumas – tai mokesčių kultūros dalis, kuri apima mokesčių mokėtojų požiūrį į mokesčių sistemą ir praktines žinias (gebėjimus) savarankiškai apskaičiuoti bei sumokėti mokesčius.

2. Vieni iš mokesčių raštingumą (mokesčių kultūrą) ir savanorišką mokesčių mokėjimą bei palankų visuomenės požiūrį į mokesčių sistemą lemiančių socialinės aplinkos veiksnių yra ir edukologiniai veiksniai, kurie klasifikuotini į bendruosius (bendrasis švietimo sistemos lygis, apibūdinamas aukštąjį išsilavinimą turinčių šalies gyventojų dalimi bei valstybės išlaidų švietimui dalimi) ir specialiuosius (specifinės vaikų ugdymo ir suaugusiųjų švietimo mokesčių srityje priemonės): mokestinių temų įtraukimas į bendrojo ugdymo turinį, vaikų sąmoningumo ugdymas; suaugusiųjų mokymasis visą gyvenimą, jų pilietinis švietimas ir pilietinis ugdymas.

3. Lietuvos Respublikoje kol kas nėra parengta specialios koncepcijos ar strategijos, kaip nuosekliai turėtų būti ugdomas mokesčių raštingumas tarp vaikų (mokinių): atskiri jo elementai yra išskaidyti po įvairių bendrojo ugdymo programų dalykų (pilietinio, ekonomikos ir verslumo ugdymo, teisinio švietimo) turinį ir yra integruoti į šiuos dalykus. Be to, teoriniu lygiu mokesčių raštingumo ugdymas kol kas yra labiau orientuotas į mokinių supažindinimą su esama mokesčių sistema, bet ne į jų palankaus požiūrio apie esamą mokesčių sistemą formavimą. Pastaruosius penkerius metus įvairių autorių atlikti tyrimai patvirtina, jog mokinių mokesčių raštingumo lygis Lietuvoje yra gana žemas, o mokesčių mokėjimas paprastai nėra tapatinamas su pilietiškumo, tautiškumo ar patriotiškumo vertybėmis.

87 Jelagaitė, A., Kairiūkštienė, L., *supra* note 81, p. 82.

4. Atliktos aukštosios mokyklos 1-ojo kurso studentų anketinės apklausos duomenys patvirtina, jog, respondentų vertinimu, beveik pusėje Lietuvos mokyklų mokesčių raštingumo ugdymo renginiai/veiklos nevyksta. Mokyklose, įgyvendinusiuose tokias veiklas, buvo mokoma bendrųjų mokesčių raštingumo aspektų (supažindama su mokesčių sistema), mažesnę dėmesį skiriant praktinio pobūdžio temoms (mokesčių deklaravimui). Mokesčių raštingumo ugdymo aspektai daugiausiai įtraukti į ekonomikos ir verslumo dalyko turinį, todėl siekiant kelti mokinių mokesčių raštingumo lygį siūlytina šį dalyką įtraukti į bendrojo ugdymo turinį kaip privalomą, o ne pasirenkamąjį dalyką.

Literatūra

- 2004-04-13 Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo Nr. IX-2112 komentaras Nr. KD-5672 (aktuali redakcija 2015-12-29). *Valsstybinė mokesčių inspekcija: Konsultacinės medžiagos katalogas* [interaktyvus]. Vilnius, 2013-04-29 [žiūrėta 2016-04-05]. <<https://www.vmi.lt/cms/web/kmdb/1.14.5>>.
- Adomavičiūtė, A., Balcevič, D. Business supervision and taxpayers consulting. *Socialinės medijos: iššūkiai ir galimybės suaugusiųjų švietimui: mokslo darbai*. 2013, 1(1): 156–157.
- Adomavičiūtė, D., Balcevič, A. Mokesčių mokėtojų švietimo ir konsultavimo problemos ir sprendimai. *Social media: challenges and opportunities for education in modern society. International interdisciplinary scientific conference abstract book* [interaktyvus]. Vilnius, 2012-05-03 [žiūrėta 2016-04-15]. <[https://www.mruni.eu/mru_it_dokumentai/humanitari-niu_mokslu_institutas/17278_Soc_media_WEB%20\(1\).pdf](https://www.mruni.eu/mru_it_dokumentai/humanitari-niu_mokslu_institutas/17278_Soc_media_WEB%20(1).pdf)>.
- Balčiūnienė, I. *Religinio ir pilietinio ugdymo suderinamumas ir papildomumas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (edukologija). Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2007.
- Bareikienė, D., et al. *Verslumo gebėjimų ugdymas 9–10 klasėse: metodinės rekomendacijos*. Vilnius: Ugdymo plėtotės centras, 2012.
- Berger, R. Als Steuerzahler liebt es sich besser. *Tages-Anzeiger* [interaktyvus]. Zurich: 1998, No. 7(31) [žiūrėta 2016-04-22]. <<http://www.tagesanzeiger.ch/service/archiv/>>.
- Bhushan, P., Medury, Y. Determining Tax Literacy of Salaried Individuals - An Empirical Analysis. *IOSR Journal of Business and Management*. 2013, 10(6): 156–167.
- Boggs, D. L. *Suaugusiųjų pilietinis švietimas*. Vilnius: Kronta, 2007.
- Boos, G. What we must do is lead our economy out of the shadow. *The Moscow International Business Association's Moscow Business*. 1999, 63.
- Nerre, B. Tax Culture: A Basic Concept for Tax Politics. *Economic Analysis & Policy*. 2008, 38(1): 153–157.
- Buškevičiūtė, E. *Mokesčių sistema*. Kaunas: Technologija, 2007.
- Buškevičiūtė, E. *Viešieji finansai*. Kaunas: Technologija, 2008.
- Camdessus, M. Adress by Michel Camdessus, Managing Director of International Monetary Fund at the Moscow Institute of International Affairs. *International Monetary Fund* [interaktyvus]. Moscow, 1997 [žiūrėta 2016-04-11].

- <<http://www.imf.org/external/np/speeches/1997/mds9705.htm>>.
- Daude, C., Gutierrez, H., Melguizo, A. What Drives Tax Morale? *OECD Development Center Working Paper No. 315* [interaktyvus]. Paris, 2012, No. 9 [žiūrėta 2016-04-05]. <<http://www.oecd.org/dev/americas/WP315%20AE.pdf>>.
- Doerrenberg, P., Peichl, A. Progressive Taxation and Tax Morale. *Cologne Graduate School Working Paper Series*. 2010,1(6): 1–28.
- Dudaitė, J., Žibėnienė, G. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinančių dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. *Socialinis darbas*. 2012, 11(1): 165–176.
- Foley, G. *Suaugusiųjų mokymosi metmenys. Suaugusiųjų švietimas globalizacijos laikais*. Vilnius: Kronta, 2007.
- Gudžinskienė, V., Railienė, A. Gyvenimo įgūdžių ugdymo ir ugdymo karjerai sąsaja: bendrojo lavinimo kontekstas. *Acta Pedagogica Vilnensia*. 2012, 29: 61–72.
- Haggerty, K., Elgin J., Woolley, A. *Social-Emotional Learning Assessment Measures for Middle School Youth*. Washington: Social Development Research Group, 2011.
- Hartman, F. M., Hubner, U. Dauerbrenner Amstpflichtverletzung. *Steuertip: Recht Privat+Betrieb*. 1997, 28: 1–4.
- Informacija apie studijų programas, studijų dalykų aprašai*. [interaktyvus]. Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, 2016 [žiūrėta 2016-05-15]. <https://stdb.mruni.eu/studiju_programu_katalogas.php?l=lt>.
- Januškevičiūtė, J., Čepulkauskienė, V. Pilietišumo ir tautiškumo santykiai globalizacijos kontekste. *Šiuolaikinio specialisto kompetencijos: teorijos ir praktikos dermė*. 2012, 2: 42–52.
- Jarvis, P., et al. *From Adult Education to the Learning Society*. New York: Routledge, 2006.
- Jelagaitė, A., Kairiūkštienė, L. Aukštesniųjų klasių mokinių verslumo ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose. *Socialinis ugdymas*. 2013, 2(34): 72–90.
- Jucevičienė, P., et al. *Lyginamoji edukologija*. Kaunas: Technologija, 1997.
- Knowles, M. S., Elwood, F. H. III, Swanson, R. A. *The Adult Learner: the Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development*. London: Elsevier Inc.: 2005.
- Kolbergytė, A., Indrašienė, V. Sąmoningumo ugdymo akcentai: požiūriai ir interpretacijos. *Socialinis darbas: mokslo darbai*. 2012, 11(2): 421–432.
- Kuncevičius, G., Kosmačaitė, V. Mokesčių vengimo reiškinio analizė, atsižvelgiant į socialinių mokslų sąveiką. *Jurisprudencija*. 2007, 6 (96): 78–84.
- Lane, J. E. *Konstitucija ir politikos teorija*. Kaunas: Naujasis lankas, 2003.
- Laurinavičius, A., et al. *Muitinė tarptautinės prekybos logistinėje grandinėje*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2014.
- Lederman, L. Tax Compliance and the Reformed IRS. *Kansas Law Review*. 2003, 51: 971-1011.
- Levišauskaitė, K., Šinkūnienė, V. Mokesčių kultūros ir mokesčių mentaliteto aspektai efektyvioje valstybės mokesčių sistemoje. *Viešoji politika ir administravimas*. 2006, 15: 9–18.
- Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. ISAK-2433 „Dėl Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr.99-3848.
- Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. vasario 21 d. įsaky-

- mas Nr. V-269 „Dėl Vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr.26-1283.
- Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr.63-2243.
- Longworth, N. *Mokymosi visą gyvenimą praktika. Švietimo kaita XXI amžiuje*. Vilnius: Kronta, 2007.
- Luttmer, E. F., Singhal, M. Tax Morale. *Journal of Economic Perspectives*. 2014. 28 (4): 149–168.
- Maksvytienė, I., Dapkus, M. Bendrųjų makroekonominių veiksnių poveikio šalies mokesčių kultūros pokyčiams vertinimas. *Economic and Management*. 2012. 17 (3): 996–1002.
- Maksvytienė, I., Šinkūnienė, K. Identification and estimation of the influence of general macroeconomic factors on changes in country's tax culture. *Ekonomika*. 2012, 91(2): 66–78.
- Martinez-Vazquez, J., McNab, R. The Tax Reform Experiment in Transitional Countries. *National Tax Journal*. 2000, 53(2): 273–298.
- McLaughlin, T. H. *Šiuolaikinė ugdymo filosofija*. Kaunas: Technologija, 1997.
- Medelienė, A., Sudavičius, B. *Mokesčių teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2011.
- Mykolo Romerio universiteto strateginis veiklos planas 2010–2020 m.* [interaktyvus]. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010 [žiūrėta 2016-05-15]. <[https:// www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/apie_mru/dokumentai/mru_strategija_2010_2020_lt_final.pdf](https://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/apie_mru/dokumentai/mru_strategija_2010_2020_lt_final.pdf)>.
- Nerre, B. The Concept of Tax Culture. *National Tax Association Proceedings: Ninety Fourth Annual Conference November 8-10, 2001, Baltimore, Maryland*. Washington DC: NTA, 2001.
- OECD/FIIAPP. *Building Tax Culture, Compliance and Citizenship: A Global Source Book on Taxpayer Education*. Paris: OECD Publishing, 2015.
- Povilauskienė, K. D. *Teisė ir maitinės veikla*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2006.
- Romaškevičius, I. Muitinio reguliavimo tikslų konkurencija (poliariškumas). *Jurisprudencija*. 2003, 48(40): 51–56.
- Petrauskienė, L., Jonynienė, V. Ž. Teisinio švietimo samprata ir poreikis ugdymo institucijose: 10-12 klasių moksleivių požiūris. *Socialinis darbas*. 2012, 11(1): 151–164.
- Rakauskienė, O. G. *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
- Ruškytė, D., Rutkauskas A. V., Navickas, V. *Mokesčių ir darbo rinkos sąveika: monografija*. Vilnius: Edukologija, 2012.
- Rutkauskas, V., Ivaškaitė-Tamošiūnė, V. Vengimas mokėti mokesčius ir jo vertinimas Baltijos šalyse. *Pinigų studijos*. 2015, 2: 74–87
- Salovey, P., Mayer, J. D. What is emotional intelligence? In: P. Salovey & D. J. Sluyter (Eds.). *Emotional Development and Emotional Intelligence*. New York: Basic Books, 1997.
- Saltikova, A., Verina, N. Components of Population's Legal Competency and Legal Skills Regarding Financial Issues. *VI International Scientific Conference: 21st Century Challenges for Economics and Culture. Abstracts Proceedings*. Riga: The University College of Economics and Culture, 2016.
- Savekaitė, J. Pilietinio ugdymo įtaka Lietuvos jaunimui. *Socialinis ugdymas*. 2014, 37(1): 18–31.
- Sinkevičius, V. Mokesčių konstitucinė doktrina: kai kurios formavimosi problemos. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 3(3): 25–51.

- Šinkūnienė, K. *Mokesčių kultūros vertinimo modelis*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (ekonomika). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
- Šinkūnienė, K., Pukelienė, V. Mokesčių kultūra ir jos įtaka mokesčių efektyvumui. *Organizacijų Vadyba: Sisteminiai Tyrimai*. 2005, 33: 9–18
- Švelnikienė, R., Gerulaitis, Š. *Atnaujintos ekonomikos ir verslumo vidurinio ugdymo programos įgyvendinimo metodinė medžiaga* [interaktyvus]. Vilnius: Ugdymo plėtotės centras, 2012. [žiūrėta 2016-04-15]. <http://www.upc.smm.lt/ugdymas/vidurinis/rekomendacijos/failai/ekonomika/Metodine_medziaga_atnaujintai_ekonomikos_ir_verslumo_vidurinio_ugdymo_programai_igyvendinti.doc>.
- Tanzi, V. Transition and the Changing Role of Government. *Finance & Development*. 1999, 36(2): 20–23.
- Teresevičienė, M., Gedvilienė, G., Zuzevičiūtė, V. *Andragogika*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, 2006.
- Užubalis, G. Mokesčiai demokratinėje valstybėje. *Teisė*. 2011, 81: 170–185.
- Užubalis, G. *Mokesčių teisės paskirtis ir funkcijos (apmokestinimo teorijų kritinė analizė)*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
- Valantiejus, G. Evolution of customs law in Lithuania after the entry to the European Union: ten years of experience. *Social transformations in contemporary society 2014 (STICS): proceedings of an international scientific conference for young researchers* [interaktyvus]. Vilnius, 2014-06-05–2014-06-06 [žiūrėta 2016-04-05]. <http://stics.mruni.eu/wp-content/uploads/2014/08/STICS_2014_2_80-92.pdf>.
- Valantinas, A., et al. *Valstybinės švietimo sistemos įgyvendinimas (2003–2012): medžiaga diskusijoms*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2012.
- Visockaitė, A., Birškytė, L. Ethics in Tax Administration. *Socialinių mokslų studijos*. 2013, 5(3): 735–750.
- Žvirblis, A. Lietuvos mokesčių sistema: realijos, pokyčiai, alternatyvos. *Kauno diena*. 1994, 12(29): 18–19.

EDUCOLOGICAL APPROACH TO TAX LITERACY: ASSUMPTIONS AND PERSPECTIVES IN LITHUANIA

Gediminas Valantiejus

Mykolas Romeris University, Lithuania

***Summary.** This article provides an overview of the concepts of tax culture and tax literacy as specific social phenomena that characterize the state's tax system. It analyses the theoretical assumptions about their formation and the influence of tax literacy on effective tax administration. The article also describes the main educological factors that determine tax culture and literacy: according to the insights of foreign and Lithuanian authors, and the provisions established in educational legislation, these factors are identified as taxpayer education, adult learning and civic education, and the formation of life skills and awareness among children, including their economic and financial literacy, entrepreneurship skills and citizenship education. The paper also presents the results of empirical research, which was based on a survey of first-year students, who are studying at the Mykolas Romeris University, and analyses the collected data (the answers to the survey questionnaire). The analysed data is used to provide insights on the practical integration of tax literacy development elements into the formal and non-formal types of education. In addition, the study examines trends of their implementation in Lithuanian general education schools, which provide primary, basic and secondary education services (i.e. schools which do not provide higher education and do not have the status of the university or college).*

The theoretical analysis points to the conclusion that the Republic of Lithuania has not yet developed a strategy for exactly how it should foster tax literacy among children. Individual elements that are important for this process are split between a variety of subjects included in the content of general education (primary, basic and secondary education which is provided to the pupils from 6 to 19 years old) programs (such as civic, economic and entrepreneurial education, and legal education). In addition, research into national legislation and documents on education shows that, on a theoretical level at least, the development of tax literacy as part of the national education system is far more focused on the general familiarization of pupils with the current tax system than on them forming a positive attitude towards it. Studies by various authors in the past five years show that the level of tax literacy among students and pupils in Lithuania is quite low and that payment of taxes is not usually identified as associated with citizenship, nationality or patriotic values.

The data from the questionnaire survey which was carried out among the first-year students studying at the Mykolas Romeris University, show that based on the answers of respondents, no tax-literacy development activities took place in more than a third (41 percent) of Lithuanian schools, which provides general education (i.e. in the schools where the students have studied before entering the university).

The schools that have carried out the activities dedicated to the improvement of tax literacy have taught only general aspects of tax literacy (such as an introduction to how the tax system works) and have put less emphasis on practical topics (such as tax declarations and calculation). The results of the survey have shown that, at a practical level, features of tax literacy are mainly covered in lessons on economics and entrepreneurship (they are included in the curriculum of those subjects, which in Lithuania are taught to the pupils studying in 9th and 10th grades of secondary schools as alternatively selected subjects). To raise the level of tax literacy among pupils, it is therefore suggested that these subjects should be included in the programs of general education as mandatory subjects, rather than optional ones like it is at present time.

Keywords: *tax culture, tax literacy, tax administration, taxpayer education, general education, children's life skills, civic education, entrepreneurship education.*

Gediminas Valantiejus, Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto Finansų ir mokesčių katedros lektorius; Teisės fakulteto Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: mokesčių ir muitų teisė, tarptautinės prekybos apmokestinimas, tarptautinė ekonominė teisė, tarptautinės prekybos teisinis reguliavimas.

Gediminas Valantiejus, Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and Finance Management, Department of Finance and Taxes, Lecturer; Faculty of Law, Institute of International and European Union Law, doctoral student. Research interests: tax and customs law, taxation of international trade, international economic law, legal regulation of international trade.